

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Jelentősebb szépirodalmi alkotások.

1. *Vargha Gyulának*, a magyar poéták nemes nesztorának a Magyar Tud. Akadémia kiadásában új verskötete jelent meg: *Hamvadó tüzek*. Az 1922–1926. év termése ez a huszonhat éves szép kötet. Mivel a költő ismételve hangsúlyozza, hogy „a költemény költője ifjú vagy agg, az egyre megy“, szinte félünk leírni örömlünk azon, hogy a hetvennégy esztendő fát ilyen dús virágzásúnak látjuk; pedig tagadhatatlan, hogy ez is oka annak, amiért oly jóleső érzés fogja el szívünket a kötet láttán. Hiszen mi, akik csupán versein keresztül ismerjük magyar lelkét, nemes szívét, nem kevesebb tisztelettel és ragaszkodással gondolunk Vargha Gyulára, mint barátai és személyes hívei. És azt sem tudjuk elhallgatni, hogy éppen ezt a magyar lelket, ezt a nemes szívet nélkülözvén leginkább a ma vásári zajában, nagyon is érezzük és tudjuk, hogy ez nem a mai világ hajtása; korántsem leszolás, korántsem leöregedés tehát az a megállapításunk, hogy a régi világ egyik munkás, becsületes, nemesérszű, tiszteletreméltó alakjának a lelkisége az, ami bennünket e kötetben megkap. Dehogyan akarunk mi a dióverő vakságával (*Dióveréskor*. II.) szólni költészetéről; nem is ítéljük verseit „dérvelte virágoknak“ (*Arany őszikéi*): lelkes örömmel állapítjuk meg, hogy kötetében sok szépséget talál az olvasó. Az igazi poézist hangulati lírájában találjuk. Ezekben rendszeren a helyzetiség reflexív megjelenítése adja a hangulati tartalmat. Maga a hangulat inkább elgondolásból, mint közvetlen élményből ered; nem a helyzetiség ihletli a hangulatot, az képzeleti megvilágító vagy művészi megjelenítésre felhasznált köntös csupán. Nincs tehát szoros bilincsel az élményvalóságához kötve, nincs az elképzeltetés teljességére kényszerítve, s így a hangulatot szuggesztívebb erővel tolmácsolhatja. A helyzetiség ritkán vált a hangulat ihlet-emelőjévé; még ha valóságos élmény is, akkor is csak a hangulat-kifejezés eszköze. Az állandó hangulat az

idős, sokat tapasztalt és sokat szenvedett poéta légköre. Van benne erős szomorúság, ebből eredő elvágyódás, pihenéskívánás, nyugalom-óhajlás. Ezt a hangulatot magyar szíve termette: a nagy vihar után immár nincs igazi vígasztalása. Maga panaszozza, hogy „megúnta hordani tovább a mostani feldúlt világ bűját, baját“. A szív, amely ennyire a magyarság sorsához kötötte nyugalomát, természetes, hogy kikényszeríti minden magyar olvasó rokonszenvét. A hazaszeretet, ez a páneurópai hóbortja alatt olyannyira lemosolygott érzés, benne mély, teljesen szubjektív élmény (*Élnem kell*), de magyarsága nem a nagyhangú melldőngetés, hanem kínzó, szomorú, keserű tudat. Az ő szeme látja, hogy sok tehetség, nemesség, vitézség, erő van ebben a nemzetben, de rengeteg salak is: kajánság, galádság, vak önzés. Nincs is szabadnlás a fájdalmas szomorúságtól, ha kimondta: „Öngyilkos nemzet fia vagyok én“. Így válnak állandó motívummá nála az élet alkonyának gondolatai: az elkíváncozás, az élet érték-kérdése, a múlandóság kesernyés nézése, az emlék-szedegetések és emlék-vágyak. Legmelegebb, mert legközvetlenebb az elvágyódás hangja. Egyéni jelleg ebben a hangban a béke uralma: nincs lázongása, csak szomorú megnyugvása. Hangulati lírájának legsikerültebb az a formája, amely a helyzetiség vázolója után az utolsó versszakban párhuzamként adja a reflexiót, a saját életére vonatkozó gondolatot. Máskor a reflexió allokutív jellegű, de ilyenkor hangulatközvetítése élesebb; néha a helyzetiség és a reflexió egybeolvadása szorosabb, talán versszakok szerint váltakozó, de a hangulatot ilyenkor is inkább kimondja, mint megjeleníti. A kötetnek talán legszebb darabjai hangulatos természet-pasztelljei: ezekben az elképzeltetés egy-szersmind hangulatot is sugall (*Nyári hajnal a pusztán, Pasztellkép*). Igazi művészet egy-két emlék-játéka, amelyet a ritmikus alátámasztás is kiemel (*Vasfog, csontfog*), és egy-két magyar fajképe, amelyben nem az eseményes-jellemzéssel, hanem a meleg vázlattal vetíti élénk alakjait (*Az Alföld szélén*). Kötetében rengeteg a forgács: egy-egy versbeszedett megjegyzés, találó mondás, ítélet, néha sóhaj, máskor kifakadás vagy aggódó kérdés; a prózából a hasonlat szárnyán vagy a pontos kiélézéssel emeli ki, de költészetté csak akkor tudja teremteni, ha lelke vergődésének foszlányául érezhetjük. Azt mondja önmagáról: „Lelkem sötét mélységeket s nehéz sziklákat rejteget.“ A forgács tehát csak akkor költői, ha a mélységből vetődik fel. Hazafiús

lírájában is, különösen olyankor, amikor alkalmi a megnyilatkozás, a pátoz hűt le bennünket: költemény helyett vezércikket olvasunk. Az ilyesmi mindig reakényszerített hang; az ő honfi-érzése a hangulat csendesebb dalában tud igazán költőivé válni. Nem tudjuk a lírából megismert lélek hű tükrének tekinteni történeti epikáját sem: a belső ihlető sugallatot sem érezzük illetén verseiben; az ötlet, anekdóta vagy vázlatos mese elmondása mögött az összefogó alapgondolat, eszmei tartalom nincs meg vagy elsikkadt. Mennyire más az a néhány epikuma, amely érzéslémmel fonódik össze (*Kassai harangok, Legenda, Julián barát*): a *Királyok könyve* talán mesteri formapróba, érdekes stílutánzás, könnyed ötletformálás, de hideg. A szíve Vargha Gyulát nagyon is a mához bilincseli: a multba tehát nem tudja átvinni. Még az ügyesebbekben is sok az állandó álom-motivum, kevés a költői motiváció. Népi történetei is legfeljebb az ötlet komikumával hatnak. De a forma sokszor művészi, kedves. A ködsüveg azonban, amellyel olvasóit a jelenből átröpíteni szeretné, nincs a hatalmában (*Hasztalan menekülés*). Történeti verseit néha egy megriadt szem vázlatának gondoljuk: annyi az árny, a vér bennük. A hamvadó tűz ezeket nem tudja áthévíteni, de ahol ez a tűz átcsillan, a hangulati lírában Vargha Gyula poézisa ma is öröm, ma is érték.

Mintha igaz lenne, hogy nálunk minden újság csak három napig újság; *Mécs László*nak új kötete jelent meg (*Vígasztaló*), s a poétáról, akinek megszólalása annak idején éppoly erős elismerést, mint megítélést provokált, figyelemreméltó kritikát új könyve kapcsán nem olvashattunk. Talán megúnták barátai is, talán csalatkoztak benne hívei? — nem hinném; a harmadik kötetrel csak az bizonyult be, hogy a politikai irányzat, amely az emberszeretetet a maga számára kisajátítotttnak tartja, a szocializmus nem tudta Mécsét vak hívójévé tenni, és épp azért a szociáldemokráciával kacérkodó irodalmi kritika megelégette a dobverést Mécs László mellett. Igaz, hogy ezzel még nem szállt el főül a másik oldal naiv vádja, hogy poézisa „szabadkőműves frazeológia, vörösbe játszó jelszavaktól ittasultság“, de a költészetén kívül levő szempontok végre is helyet adnak a költői szépségekben való gyönyörködésnek és a helyes esztétikai ítéletnek. Az kétségtelen, hogy Mécs László erősen benne van a mai korban; mint ember és mint pap nagyon sűrűn találkozik a nyomorral, a szociális gondolatban tehát állandóan benne él, —

természetes, hogy a szenvedő emberek sorsán érzett szánalom a költészetét is megihletti. De mi azt hisszük, hogy nem is költő az, aki ma csak a saját szívének játékos álmait dalolja, aki el tud zárkózni gondolatainak játékszobájába és a tücsökciripelés mellett a gyárkémény túlkölését meg nem hallja. Az igazi lírikust mindig szívének ez a nagyobbkörű érzékenysége jellemezte; Vörösmarty lírai nagyságát ezért mutatja a leghívebben az *Emberek, Gondolatok a könyvtárban, Vén cigány*. Ez a nagyfokú érzékenység az igazán termékeny lírai talaj. Hogy ez Mécs könyvében megvan, azt eltagadni nem lehet. De emberi tökéletlenségünkhöz tartozik, hogy a poéta érzésvilágát nem törekszünk megérteni, hanem már eleve szembehelyezzük vele a magunk érzéseit és e szembehelyezkedés alapján formáljuk meg esztétikai ítéletünket is. Ha ez az érzésítéletünk objektív, van jogosultsága; csakhogy éppen érzési volta következtében nagyon nehéz a szubjektivizmus fölébe emelkednie. Mécs László poézisének érzéstartalmán az objektív mérlegelés nem ütközhetik meg: az emberszeretet fájó jajkiáltása lehet szelíd, lehet kemény, de mindenesetre jogos. A józan irodalmi kritika nem is ezen akad meg, hanem Mécs László költészetének „pongyolaságán”. Ha a klasszicizmus merevségéről lemondunk, a pongyolaság fogalmát is relatívnak fogadjuk el: mert a lélek típusa pontosan illeszkedőnek mutathatja azt, ami más típuson pongyola. Különösnek látszik, de a szabad vers épp olyan zárt forma, ha igazi költőnek igazi ihletét tolmácsolja, mint a görög ódai mérték: sőt még zártabb, mert más hangulati tartalomra nem is illik reá. A szabad vers esztétikáját még nem írta meg senki; talán nem is lehet, — de ugyanolyan kényszerítő normája van, mint a zenének: ha nem tölti be minden szótagját az áradó érzés hullámvérése, egyszeriben pongyolának érezzük. Annak, hogy Mécs László poézisa nem szükségképen pongyola, egy ilyen szabad vers, az *Alázat* a legszebb igazolása. De Mécs László formai művészeete egyebütt is meglepő: ritmikus hullámvázása avatott versíróra vall. Inkább az áradó érzés szóbafooglalása keltheti a pongyolaság látszatát. Az olvasót meglepi a rengeteg kép, a sok különös, új képkapcsolat. De a pongyolaság vádját ennek alapján csak az mondhatja ki, aki a költői kifejezés egyéni pszichológiáját nem ismeri. Itt is csak az a pongyola, amiben a kifejezés nem fedi tökéletesen a kifejezendőt. És ha felvesszük azt, hogy a modern költészet a gondolatot a teljes értelmi ki-

kristályozódás előtt vetíti ki, akkor a modern költészetet általában pongyolának fogjuk — Croce felfogása szerint — találni. De hogy ennek a felfogásnak nincs teljes igazsága, azt például Mécs László *A gyermekség prófétasága* című költeményének hatalmas második versszaka is igazolja. Másutt is meglep, minden különössége ellenére, Mécs László stílusa (*Az én családfám*). Egy helyen legényes könnyedséggel mutatkozik be: *Legényesen*; ez a legényes gesztus jellemzi nemcsak az embert, de stílusát is. Nekünk, nyugodt polgár-vérűeknek szokatlan ez a hang, de Mécs László lelkének ez felel meg. Képzetele a stílus egyénítésében a legfrissebb; szava különös, de érezzük rajta, hogy önkéntelen, nem mesterkélte. És a szokatlanság bőségében nagyon sok a csodálatos virág: színt és illatot ez ad egyéniségének. Sok helyt nem elég világos ezért a beszédje, a gondolatot homályban hagyja, de az érzésünket mégis a legtöbbször meg tudja hatni (*Hóolvadás*). A pongyolaság harmadik területe a kompozíció. Igaz, hogy a lírai költészet kompozíciójának törvényeit még egy esztétikus sem tudta megállapítani, de azért az alapot sokan meglátták: a költemény a lírai magot teljes szuggesztivitással kell, hogy élénk tárja. Ami ezt a szuggesztíót zavarja, a plusz vagy mínusz, az hiba. Mécs Lászlónak van néhány rövid, egyszerű-kristályodású verse (*A harmincadik névnapon, Ajándék*), de a legtöbb költeménye áradóbb. És mégis, az áradó költemények is itt már zártabbak; nincsenek túlesapásai a zártság gátján, nincsenek elaprózó kitérései. Költeményeiben az érzés és gondolat rendesen az utolsó versszaknál ér el a lélekpart magaslatára; közben minden versszak előre, e felé visz. Ez a kompozíció önkéntelen, s mentől egyenesebb az útja, annál művészebb. Természetes, hogy Mécs nem ér el mindig ehhez a művészethez: a költő, akinek verse lángolás közben születik, nehezen tudja az irányt megtartani, mert láng gyűl e lángról; de nem egyszer eléri, s ezzel művészi intuíciójáról tesz bizonyosságot. Az is természetes, hogy az új kötet sem teljes szépség: de a groteszk és durva egyre ritkább benne, a legényes hangban pedig friss és új színt kapott. Magunk érezt is, fejlődést is látunk az új kötetben: örömmel köszöntjük tehát.

2. Meglepő fejlődésről kell beszámolnunk *P. Gulácsy Irén* új regénye kapcsán is. Gulácsy Irénről eddig csak azt írhattuk (1926. évf. 222. l.), hogy írásának legfőbb törekvése: megőrizni alakjain, meséin, stílusán a föld szagát. Ez a törekvés kötötte

meg a szemét, a képzeletét, tette egyoldalúvá azt a világgépet, amelyet rajzolt, fullasztotta érzéki lihegésbe a problémát, melyet meglátott. Új regénye (*Fekete völégények*) csak az ízléstelen kiadói reklám szavában („Zápolya Borbála szerelmei“) vall erre a régi irányra; mély, lélekbemarkoló nemzeti és művészi problémát tűzött itt maga elé: a mohácsi magyarság tragikumát. A történelmi magyarságban akarta megmintázni az örök magyar sors szobrát.

A történelmi regény esztétikájának még nem minden törvénye forrott ki; és ez természetes is, hiszen a művészete még nem a múlté, mint az eposz művészete, a nagy egyéniség formai lehetőségei tehát bizonyos mértékben szabadok. Az azonban kétségtelen, hogy az egyén sorsával kell az egyes olvasóra hatnia. Gulácsy Irén is, noha címében fekete völégényeket említ, voltaképpen egy hős sorsa köré sűríti az eseményeket: Czibak Imre köré; regénye ennek a Czibak Imrének a története, süldő gyerekkorától haláláig. A kor azonban, amelynek Czibak Imre a harcosa, a száraz történelemben is eposzi árnyalatú, a regényírónak is így élt a szeme előtt; a kor mozgalmi annyira jelentősek a magyar sorsra, hogy magyar lélek ebben a korban a nemzet sorsától elkülönzött egyéni sorsot sem elképzelné, sem megérteni nem tud: így nő a regény is Mohács magyarságának regényévé. Ebben a téma-felfogásban tehát Gulácsy Irén műve a legnagyobb magyar regények, Eötvös, Kemény, Herczeg, Gárdonyi történelmi regényeinek a rokona.

A nemzeti művészet azonban a tárgy feldolgozásával szemben is néni megkötetést ad: a történelem itt is olyan valóság, amely a képzelet röptének körét megszabja. Gulácsy Irén a reális emberábrázolás művésze; a történelem reális talajáról tehát Jókai példáján nem szakadhat el. Bár Czibak Imre történelmi jelentősége eposzivá nő a regényben, a körötte élő történelmi alakok rajzát el nem torzíthatta, sorsukat meg nem változtathatta, történelmi felelősségüket el nem ferdíthette. Mesemondó fantáziáját gondos történelmi tanulmányban fürdette meg; helyesen megérezte, hogy éppoly körültekintéssel kell a kor forrásaiban elmerülnie, mint ha szoros értelemben vett történelmi munkát írna. Az a jegyzék, melyet műve végéhez illesztett, erről a lelkiismeretes gondról tanuskodik; de tanuságot tesz róla annak az alaknak a megmintázása is, aki először alkalmazza magára a fekete völégény megnevezést, Tomory Pál.

A regényben megtalálunk minden adatot, ami csak előkerült a történeti kutatások során Tomoryról; élete sorsának minden változását forrásos hivatkozással lehetne kísélni, lelkülete is teljesen megfelel Fraknoi és Szekfű megvilágításának — és mégsem érezzük seholsem a regény meseszövedékétől való elkülönülést, seholsem vesszük észre, hogy itt a mesemondást a történelem irányítja. Czibak Imre nincs emyire történeti tudatunkban: sorsát az író szabadabban alakíthatta, de az adatok vázlatát itt sem kuszálja össze. Azok a formák azonban, amelyeket az alakok öntvényéhez a történelem ismerete ad, a legtöbb esetben repedezettek, töredezettek; az író képzelete egészíti ki a csonkokat, simítja el a horpadásokat, domborítja vissza az időközben lekopott domborulatokat. A képzetet ebben a munkában az életszemlélet irányítja; Gulácsy Irén életszemlélete pedig a mai világé, a mai ember érzés- és gondolatvilágával van összeforrv. Érezzük ezt már a Zápolya-család rajzán is. János és Borbála természete patológiai megvilágítást kap; a bővérű, italos magyar apa és a tescheni túlkulturált lilium gyermekei ők. Borbálában valami perverz kéjvágy virágzik ki ebből a természetből (szinte megzavarja az olvasót a szalagjelenet törzsűrésével), János akaratgyengesége, látomásai, a vad bosszúban való kéjelgése ered a vérkeveredésből. A formajavítás azonban néha túlmegy az elfogadható határon. Szathmáry György sorsát például ez a modern életszemlélet hamisította meg. Elismerem, hogy az átköltés és a meghamisítás között nehéz határvonalat húzni, de Anna királynőhöz való viszonyát mégis hamisításnak kell mondanom. Nem az a baj, hogy Szathmáry életének dátumai ellenkeznek a regény dátumaival; nem is azon ütközőni meg, hogy a püspökben olyan követelődző szerelem él (hiszen a renaissance püspökeinél ez érthető), hanem azon, hogy minden történeti adat ellenére Lajost, a királyt, Szathmáry György gyermekévé teszi. Lehet, hogy az írónót erős realizmusa vezette; nem tudta elképzelni, hogy a kiélt, beteg Ulászlónak még fiúgyermeké szülessen, de a tény maga a motiváció csillogó finomsága ellenére is olyan visszataszító, hogy a képzetnek ezt a változtatását esúnya hamisításnak kell ítélnem. Ez a hamisítás az író lelkének egy szembetűnő vonását hangsúlyozza: a pletykákban való gyönyörködését. Bármilyen gondos tanulmány és gondos művészet látszik is a regényen, a pletykákban gyönyörködő ósaszony nem egyszer megzavarja a művész mun-

káját. Ezért kedveltebb neki a motivációnak az a fonala, amelyen egy kis pletyka furcsasága csillog. Másutt ez a hajlandóság nem zavar: sőt frissíti a mesét, erősíti az íróno gazdag mese-fantáziáját.

Gulácsy Irén ugyanis a mesének is nagy művésze. Nem a mindent megmotiváló írók közé tartozik; éppen a gondos motívumok bátorítják arra, hogy itt-ott magyarázatlanul hagyott meserészekkel is játsszék (— ilyen Giovanna eltűnése az udvarból), másutt pedig váratlan jelenetekkel lepjen meg (mint Imre és a királynő jelenete a nagy kihallgatás után). Van néha itt is túlzás, köztük a kis király koronázása, de nagyon sok, sokkal több szépség és friss élet. Maga a megindulás is ilyen mese, a kis Cilike rajza ilyen frissen odavetett színfolt, — és mese a vége is, Czibak Imre halála. De éppen a mese a regényben az élet. Gulácsy Irén művészetét ez az élet dícséri a legjobban. Életet a multban így megeleveníteni — ez a történeti regény igazi művésze. Az élet itt embert és kort varázsol elének. Embert, Czibak Imrét, aki ott él — igazi apja-fia — Palotán és virtuosos vérért játékos halászásban, ha kell: nekifeszült verekedésben edzi; első hadi készülődése a bosszuló Csákyak ellen viszi, de első virtuosos kardforgatása (milyen művészi ötlet!) veszélytelen harc. Azután az apja lelkesedése és a nuaga neki-lobbanó rajongása Zápolya János oldalára sodorja; itt az ifjúság legényes virtusa a gyors híradás elvállalására hajtja, s így kerül a szepesi várba. A bihari bölény udvari emberré formálódik: kedves humorú képek perdülnek előttünk, de egyre bíborlombok a Borbála szerelmétől. A Zápolya-hűséget egy pillanatra kettéhasítja egy új arc: a szenvedő királyné arca Budán; a szerelem pedig ösztönző erővé változik. A maszkabál, amelyen Imre megküzd a lengyel herceggel, a sablonos renaissance-mulatságnak pompás átfestése. A szerelem hirtelen megtorpan: Imre otthagyja Zápolya táborát, hogy megmentse a királynét; ez is mese, de a testi erő hőse lelki értékben nő oly magasra, hogy immár a mesén túl az embert kísérjük figyelemmel. A második kötet Fogarasra visz bennünket: ott edződik a nemzet hőségé Czibak Imre. Mellette feltűnik Tomory és mi a végvárak erős realizmussal festett élete mellett belelátunk az akkori Erdély életébe. Az ökörsütés adója immár igazi harcba sodorja hősünket: az eposzi nagyítás itt kezdődik, de finom elhithető művészettel. Czibak Imre pályája nekilendül, megkapja a foga-

rasi kapitányságot, Borbála is növeli reménységét, de a palotai látogatás már sejteti, hogy a boldogság nem jut részül hősiünknek. A putnoki tűz-esküvő két ember életét tépi meg: Tomoryét és Imrét, de nemesebb célt is jelöl ki nekik: a másokért való életet. Ez az élet tesz próbát Palotán a betegházzal és ez viszi Imrét Váradra, hogy Szent László városának védelmezője legyen. Átviharzik előttünk a parasztlázadás, látjuk a borzalmas dühkitörést és a borzalmas bosszút. A kötet végén ott találjuk Imrét a haldokló Ulászló ágyánál. Ez a kötet a regény leg-mezgalmasabb, legregényesebb része. A harmadik kötetben az egyén egyre jobban a nemzet sorsába olvad. A kis Lajos biztonságáért Imre magára vállalja Zápolya megölését, de Borbála teteme visszariasztja: barátnak áll, elveszti földi célját, csak az égit kívánja biztosítani. A sors — alig vesszük észre, hogy a véletlen — újra összesodorja Tomoryval, hogy láthassuk a lelki küzdelmet, amely a mohácsi vezér lelkében lejátszódik. Hősiünk mellett tanui vagyunk a Délvidék végső erőfeszítésének és a mohácsi szomorúságnak. Ez a mohácsi esata az író művészetének talán legszebb termése: izgalomban vászonra-vetett vázlatdarabok vetődnek eléünk, tépő színekkel odavetve, izgalmat, lekötő izgatottságot keltve. A megjelenítés és a művész szíve oly csodálatos összhangban van, mint a legnagyobb művész ösztönös teremtésében lehet. Az olvasó úgy érzi, a magyar történetnek itt vége, — be kell fejeződnie a regénynek is. Az író azonban nem ejti el meséje fonalát: mint Berzsenyi a *Magyarokhoz* írt ódájában a kétségbeesés konstatálását újra fölveti, az író is el akarja mélyíteni a mohácsi örvényt. Ami ez után következik, az még Mohácsnál is mohácsabb. Czibak Imre oda áll Zápolya mellé, de benne Katalin-királyt talál; hiába, a magyar érdek még élteti benne a hitet, megpróbálja a lehetetlent: megőrizni Zápolya Magyarországot. A képek-jelenetek perdelőnek előttünk; immár rohan az idő; halál-lovon ül a vágató Sors. Az önzetlen hazaszeretet előbb csak hátraszorul, majd egyedül marad a gaz Grittivel szemben; Felnéren püspöki díszében, vajdai buzogányával, első bárdjával küzd Czibak Imre, egymaga Gritti pribékserege ellen: elesik, de alakja, a tiszta, nemes, hősi lélek holtában a magyar lelkiismeretet, tetterőt, akaratot lángragyújtotta.

A hatalmas eseménysor, a történelmi eseményekben szomorúan leggazdagabb kor a regényíró művészetével vonul el

előttünk. Nincs elfáradása, nincs ellankadása: mesemondó ereje a cselekményt lenyugózó érdekességűvé teszi. Alakjai élettől duzzadnak; mindet maga alkotja újjá, teremti meg. A történetük formálása az író műve, a szavuk pompás illeszkedése az ő művészete. Meglepő, hogy a megszólaltatás igazsága milyen teljes; néha egy-egy emberének a gondolkodása komplikáltabb, mint abban a korban lehetett, néha a beszédjük átgondoltabb tartalmú, mint a pillanat engedi, de általánosságban csodálatos erő és igazság van a beszédjében. A kor viharai a felhőket odakötik a magyar ég fölé, de az író könnyed művészettel csalja át a napfényt, egy-egy pillanatra, elpihentetőnek. Művészi szépség a nagy mozgalmasságok rajza: a vezedi tűznél, a váradi ostromnál, a mohácsi mezőn. A rekonstruáló képzeletnek olyan alkotásai ezek, amelyekkel szemben a kritikus értetlenül áll, ha a művészi intuíció létét el nem ismeri. A fenség hőseinek történetében néha zavar a túlságos köznapiság, talán — a realizmus kedvéért — kissé keresi is ezt az író (mint a pulykacombos kihallgatás alkalmával), de az ellentetek árnyjátéka egyrészt az élet igazságát sugározza, másrészt feloldó humorra ad módot. Az alakoknak nagy számát követelte meg a nagyjelentőségű kor képe: és nincs egy se, akiről az olvasóban legalább élesvonalú vázlat ne maradna (mint a sokbeszédű Szerémiről). A történettudós talán fennakadhat egy-egy vonalukon, mint például Zápolya turáni álmán, de ritka az a motívum, amelyet igazán „mesének“ érez az ember. Néha az érdeklődésünk sajnál egy-egy elhanyagolt mozzanatot, talán furesáljuk azt, hogy a fogarasi kapitánnyá lett Imrét sohasem látjuk Fogarason, — de az író a lélek regényét írja és a képeket ebből a szempontból válogatja meg. Nagy előnye a regénynek az is, hogy az író nemcsak képzelettel, de szívvel is írta. Ezért tud az olvasóban érzési állásfoglalást kelteni minden alakjával szemben, ezért tud olyan megkapó jeleneteket rajzolni, mint Mária királyné utolsó kézcsockja, ezért ragad meg olyan megrázó ellentétekkel, mint a Sárka álma az esküvő előtt. A rengeteg anyag, amelyet a történelem és az adatokon ihletődött képzelet diktált a tolla alá, az író művészetében zárt kompozíciót kapott: alig van elaprózódás és alig van jelenet, amely a főhős sorsától elvonná figyelmünket. A regény fölépítése nem a mesemondás önkéntelen áradása: már maga az író lüktető beleérzése is szabályozza a tempót, de az elrendezés is drámai haladású. Az

ifjú a szerelem, az embertárs, a haza bajnoka; amint emelkedik a kötelesség vonala, úgy nő a megjelenítő anyag is, és nő a kör, amelyben elvegyül. A művészi kompozíció még azt is meg-
 hozza, hogy a regény végén az első emlékeinktől újra búcsút
 vehessünk: látjuk a pompás humorral megrajzolt Fülöp atyus
 megváltozását, és az utolsó kardesapás, az első harci kardot
 villantja meg újból előttünk. El kell ismernünk: nagy az író
 mesemondó ereje, nagy az alakformáló művészete, de ennél a
 nagy anyagnál bámulatos a szerkesztő művészete is. Nagy gyö-
 nyörőség ez a regény: egy igazi művészhetségségnek meglepő
 emelkedéséről, egy mélyérzésű magyar szívnek nemes fájdalomá-
 ról tesz tanuságot.

Az új Mohács tűzanyagának érlelődését dolgozza fel a má-
 sik monumentális regényújdonosság, *Babits Mihály* könyve, a
Halálfai. Ez a regény a maga művészi mivoltán kívül még
 két érdekességet nyújt az irodalmi kritikusnak: tájékoztat arról,
 hogy a modern magyar irodalomnak egyik vezéralakja hogyan
 gondolkodik arról a lelkiségről, amelyből modern irodalmunk
 megszületett, másrészt érdekfeszítő problémául kínálja azt a
 kérdést, hogy a saját lelke, a lírikus lelke hogy csillan át a
 mesealkotáson. Az író ugyan tiltakozik végszavában az ellen,
 hogy alakjaiban a való élet embereit keressük, mert „ezek a
 portrék nem követnek hű modellt”, de aki a főhős életesemé-
 nyein túllát, az Babits lírai költészetének nem egy megfejtetlen
 lelki problémáját érti meg a főhős belső élete alapján. Tagad-
 hatatlan, hogy Sátoridi Imre külső életsorát a költőjével azono-
 sítani nem lehet; de a lelkük mégis azonos, és éppen ez mutatja,
 hogy Babits mindig elsősorban és leküzdhetetlenül lírikus. Az
 egyezést nem lehet azzal magyarázni, hogy a kor formálta őket
 azonosakká; hiszen jó egynéhányan vagyunk ugyanennek a kor-
 nak a fiai és a lelkünk mégis mássá fejlődött; de maga a regény-
 író sem tudta leküzdeni ezt a belső lírai kényszert: ezért ragadja
 a sors Sátoridi Imrét is abba az erdélyi városba tanárnak, ahová
 Babitsot vitte, — azaz még az eseményes elkülönítést is legyőzte
 ez a regény végén. A regény hősében ugyanaz az érzékeny plánta
 áll előttünk, mint Babits lírájában; ugyanaz a magát prűdnek
 érző finom lélek, ugyanaz a minden szociális érzék mellett úri
 arisztokratizmus, ugyanaz az emelkedett művészeti felfogás,
 ugyanaz a nagy világirodalmi elmélyedés, gazdagságában ver-
 gődő böleselkedés. ízlés alá fojtott erotika, tehetetlenségre szüle-

tett lázongó akarat, vallási dogmákon tipródó vallásos magnetizmus. Nincs jogunk ellenőrizni az élménytalanajt, de azt, amit a személyes jellegén kívül megad, a középosztály társadalmi életét, gondolkozását, az új világ szellőjének gallyatmozgató erejét Babits életének majdani megírói ilyen személyes jellegű megvilágításban Babits lelke formálóinak fogják regisztrálni. Úgy hisszük, Babitsot a lírikust e regény ismerete nélkül igazán megismerni aligha lehet.

De érdekes a másik probléma is: milyennek látja a modern poéta e modern magyar poézis kortalaját. Hebbel írja egyik levelében (1857 nov. 10. Cottához), hogy az „Agnes Bernauer“ az államot minden emberi fejlődés alaptételéül állítja elénk, — ez a regény a magyar bukás egyik főokaként az állam mindenhatóvá emelkedését jelöli meg. A kor, amelyben a cselekmény megindul, Tisza Kálmán érája, „mikor a Hivatal, mint egy vasdéliab, kelt föl a magyar szemek előtt“. Annak a kornak az embere maga elé „a *derék ember* ideálját rajzolgatta; ez volt a kor legszebb eszménye: egy Deák Ferenc, egyszerű, szabad böles, igazi férfi“. A mindennapi társaság beszélgetése a közjog körül forgott. „A jog istennője tapsolt e vitáknak. Állítsd hegytetőre Árpád unokáját: mit fog látni onnan? Jogtárgyakat és jogalanyokat.“ Az emberek megnyugodtak abban a hitben, hogy az állam örökké tart. Az igazi, kardos harcok kora a múlté lett: „eszméik únt ereklyékké váltak, mint régi fegyverek, melyekre többé semmi szükség: hisz minden rendben: haza és szabadság!“ Mámort e szilárdság közepette a szerelem adott, a „Jókaiból tanult szerelem“. Az élet egyéb munkáit elvégezte vagy megszabta az Állam; az emberek „kerekek voltak, gondolkodás nélkül“. A hivatalos kereknek nem kellett nagy bölesesség, a többi ember pedig „kissé céltalanul szaladgált, mint az üstökösök a naprendszerben“. „Ész és ábrándok fölöslegesek voltak ebben az országban, s így visszafejlődtek, vagy különös, parazita képződményekké virágoztak ki.“ Az élet az Állam körül gördült; a Pénzt az Állam szolgájának hitték, alapjában megvetették s a pénzembert is lenézték. Hangos volt a liberalizmus; még a paptanárok is büszkén kezelték egyetlen zsidó tanítványukat. Az emberek befelé hangulatok szivárványában fürdöttek; de a fürdésre csak az asszonyoknak volt idejük, a férfiak a mindennapi robot egyhangúságából csak az italozás lármájában mertek és tudtak kiemelkedni. A poharak csengése is a liberalizmus dia-

dalénekét kísérte: „ember s ember között nincs különbség, csak becsületes s jó hazafi legyen“. Az esetleges problémákat megszületésük előtt fojtotta meg a kor macskabölcsesége: „valahogy csak lesz, mert úgy még sohase volt, hogy sehogyse lett volna“. Csak egy-egy kultúrzsido ajkán hangzott el a dekadencia külföldi példáinak kultusza, a magyarságnak egy volt a kultusz-tárgya: a magyar Állam. Kristóffy általános választójogát megvetéssel utasította el magától a nemzet: „Hogy a tót, meg az oláj legyen az úr az országban?!“ — „A társadalom lelkiismerete“ aludt, csak a fiatalokban élesztgette a külföldi szellő. A modern leány „Vörösmarty hazafias retorikáját sem becsülte többre, inkább kevesebbre, mint a Tinódi naivságát“. Az ifjak már Spencert olvassák, gyűlölik a „honffy“ lelkesedést, a hazafiságot a militarizmus eszközeként vallják, amely a hivatalos tömeggyilkolást készíti elő. És a militarizmus gyűlöletében az ifjakkal egyetértett a függetlenségek aggja is, hiszen osztrák militarizmust értett rajta, s elégedetlen volt Kossuth fiával is, aki katonai cafrangokért „a gyűlölt Habsburg-dinasztia minisztere“ lett. Az ifjúság az egyetemeken nem igen tanulhatott; „a tanárok nimbusza is csökkent... Az egyik féléven át tárgyalt valami nevetségesen apró részletkérdést, a másik ünnepélyes és üres frázisokkal húzta ki az órát, a legkülönbek rapszódikusan beszéltek mindenféle témáról, ami éppen foglalkoztatta őket.“ Ennek a látó ifjúságnak tehát hamarosan kiformalódott az ítélete: „Korrupció az egész vonalon... Így van ez a katedrákon és fórumokon, iskolában és életben egyformán.“ A látás által megzavart ifjú megragadta tehát azt a kezét, amely értéssel dicsekedett: a zsidóságét. A zsidó ifjúság nagy részét nyugtalan idealizmus jellemezte, erős ösztön a kultúra iránt, gondolkozásbeli szabadság; az elnyomott faj alázatos simulásának dresszúrájából kinőttek és jórészt titkos ösztönnel megérezték, hogy „minden fölforgató törekvés a keresztények között csak hasznára válhatik a zsidóságnak.“ A régi világból szabadulni kívánó ifjú lélek a zsidósággal egy kórusban hirdette az úri magyarság halálra érett voltát: „Halálfiat vagytok mindannyian: ha nem is sejtitek! A falra már föl van rajzolva a Mene Tekel Fárezs!... A zsidó utazik, olvas, belekapcsolódik a Nyugat szellemi életébe. Ha nem megyünk velük, megposhadunk az útszélen, mint kiöntött semlyék, mely elmarad a rohanó folyótól“. De a zsidósággal együtt hangoztatják a „kapitalista világrénd kor-

hadtságát: kivált itt nálunk, Magyarországon, ahol a hitbizományok rengeteg ezerholdjai mellett a kultúra és minden jobb ügy fillérek híján éhen senyved el“. A „szellemileg és testileg is exogén természetű“ intelligens zsidóság hangos megértéssel fogadja az intelligens forradalmárokat is, — amíg az üzlet engedi. Adyban is a pikáns ellentét (— magyar poéta a magyarság ostorozója —) van az ínyükre. Hangoztatják az új ember új erkölcsét: „túl a magántulajdon igazságtalan és szűkkeblű erkölcsén is“. A Magyar Ugar pusztulhat: tobzódásban — forradalmiságban. Ezek a pusztuló magyarok a halál fiai!

Igaz ez a korkép? — Nem egyezik meg Beksics és Concha liberalizmusdicsőítésével, de sokban közös azzal a megállapítással, amelyet Szekfű Gyula ad. A regényben különben sem a történeti hitel érdekel bennünket, hanem a művészi. Azt pedig el kell ismernünk, hogy a művészi elhithetőségnek nincs elsiklása. Mégis ezen a képen fordul meg a regény hatása: mert a magunk koráról szól és ebbe a magunk korába a regény egyénei mellé a magunk tapasztalatának alakjait állítjuk önkéntelenül és az általános igazságában kételkedünk. A regényt így bizony sokan kedvetlenül tesszük le. Maga az író is mondja, hogy a költő hivatása vigaszt és enyhülést nyújtani: ezt a vigaszt és enyhülést a regény nem adja meg. Lehangol, elkedvetlenít a kép, — de talán azért, mert az író maga is ilyen lehangolónak, elkedvetlenítőnek látja a századforduló magyarságának a képét. És mintha lenne egy — a regényen kívül adódó — igazolása is: a világháború eredménye. Magunk ezt az eredményt nem mindig a regényben megrajzolt eredőkből vonjuk le; de az író így látta és ezért így kellett ábrázolnia.

Bármennyire hangoztatja is az író, hogy őt „a gyökér érdekli, nem a virág“, a regény művészi értéke mégis a jellemrajz. Maga a főhős a régi mesterekre emlékeztető gonddal, teljes lélekrajzban formálódik elénk. A megfigyelésnek vagy megérzésnek csodálatos jelenetei kerülnek a regény lapjaira: a másik nem első megpillantásai, a gyermeki lélek sajátos alakulása, anyja csábítójának mese-elképzelése, az anyjánál töltött napok, az apjával tett séták, a millenáris látványosságok emléke, az első irodalmi benyomás, a dekadens ihlet hatása, a pesti élet, a kávéházi irodalmiskodás, a váltóhamisítás egész históriája, az öngyilkos próba, a kötelesség kényszerzubbonyának fölvétele mesteri finom esetnek munkái. Mellette aprólékos

gond teremti meg az anyát, a még gyermekleányt, az asszony-ságba csöppenőt, a tragikus hűtlenség akarattalan bábját, a sötét szoba bűnhődőjét. Apja típusabb, de a halálítéletet követő furdalások, a gyermek lelkét kereső tapogatózások egyéni szí-nét hangsúlyozzák. Talán a legjobb alakja Hintás Gyula, a félreismert lángész-Prometheus: modora, hangja, szavajárása, gesztusa, élete Babits Mihály alakformáló képzeletének legeredetibb virágja. És nincs a nagy könyvben név, aki a képzelet élet-vizében meg nem fürdik. A vénlánynak maradt Jolán azzal a gesztusával, hogy a maga félrerakott pénzét ajánlja a fiát kereső asszonytestvérnek, egyszeriben kilép a szerelmetlen, zsémbes vénlánytípusból; Döme bácsi a maga furcsa Nellihez állásában válik élővé; a zsidó Rosenberg azzal a lehajlással árulja el dobogó szívét, amellyel a nála megpihenő Imre ébredését nézi. Az írónak a nagy regényben bő tere volt hozzá, de meg is tette azt, amit a regényművészet követelt tőle: alakjait élőknek, igazaknak, erősen megformáltaknak találjuk. És elem-zései, elmélyedő lélekleírásai nem fárasztanak: mert regényé-nek meséje is van, egy emberi sors rajza, amely magához köti az olvasó érdeklődését. A mesében a madártávlati pillantás és a megfigyelés váltakozik: amaz rendszeren a nagy színfoltjaival ígéz meg, emez az író lelkéből sugárzó érdekeltséggel köt meg. Mindez sok és néha nehéz, de mindig éreznünk kell, hogy a költő a maga magyar lelkének problémájával vívódik, s ez bennünk is lelki izgalmat ébreszt. Csak egy zavar: stílusának különös jellege, a mesemondástól ugyancsak különböző hangja, amely néha izgatott, mint a napló, máskor irodalmi vonatkozásoktól nehéz, majdnem mindig a tudományos lélekrajz színével ható. A költő stílszépségei néha hosszas elgyönyörködést követelnek egy-egy mondatánál, de azt mindig éreztetik, hogy nem mese, hanem a magyar problémával való számvetés van előttünk.

Alszeghy Zsolt.